

RELIGIJA I ETNIČNOST KOD HRVATA U MAĐARSKOJ: SOCIJALNO - HISTORIJSKI PREGLED

JOSIP KUMPES

Institut za migracije i narodnosti
10000 Zagreb, Trg Stjepana Radića 3

UDK: 2.39]:323.113(=862)(439.1)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25.6.1998.
Prihvaćeno: 25.6.1998.

U radu se iz socijalno-historijskog vidika propituje: utječu li religijsko-kulturne prilike na oblikovanje etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj, odnosno koliko i kako su ta dva čimbenika prožeta u različitim društveno-povijesnim prilikama; kakav je utjecaj globalnih društvenih uvjeta na religijsku situaciju i etnički identitet. Pokazano je da su na etnički identitet Hrvata u Mađarskoj - izražen i različitim simboličkim manifestacijama kulture i religijom i specifičnom religijskom kulturom i tradicijom - utjecali različiti tokovi gospodarskih i političkih moći, ali i da se etničnost zbog svojih složenih i dinamičnih osobina, iako u neprestanom preoblikovanju, pojavljuje i kao stalni pokretač odupiranja globalnoj okružujućoj moći.

Ključne riječi: religija / etničnost / Hrvati u Mađarskoj

Religija je mjesto gdje sebi neki narod definira ono što smatra istinitim.

G. W. F. Hegel

1. UVOD

Kakva je uloga religijskog čimbenika (Crkve, "hrvatske župe" i specifične religijske kulture i tradicije) u životu hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj? Kako religijsko-kulturni čimbenik utječe na oblikovanje etničkog identiteta, odnosno koliko i kako su ta dva čimbenika prožeta u različitim društveno-povijesnim prilikama? Kako su globalni društveni uvjeti (gospodarski, povijesni, politički itd.) utjecali i kako utječu na religijsku situaciju i etnički identitet?

Prije nastojanja da se makar u naznakama odgovori na postavljena pitanja potrebno je upozoriti na jedno važno obilježje i okolnost vezanu uz istraživanje, na činjenicu da je jezik, koji se može smatrati "stožerom primordijalne zajednice" (Katunarić, 1994:153), bitna odrednica cijele istraživane društvene situacije pa time i važna odrednica u sklopu ispitivanja suodnošenja religijskog i etničkog konteksta. Naime, riječ je o istraživanju nacionalne manjine u inorodnom etničkom okruženju gdje je osnovna različitost najznačajnije izražena upravo različitim jezikom (v. Grbić, 1994), a ne ponajprije religijskom specifičnošću koja je osnovni predmet istraživanja ovoga rada. Stoga su neki dijelovi istraživanja obuhvatili i jezik kao nezaobilazan pokazatelj unutar posebnog konteksta religijske situacije.

Na početku valja samo okvirno napomenuti da su i religija i etničnost manje ili više značajne odrednice čovjekova života i sastavnice njegova identiteta: posebni su odsječci ljudske i društvene stvarnosti, s jedne strane njezini pokretači, a s druge pak uvjetovani samom tom stvarnošću. Osim što ima posla s nadljudskim, religija se pojavljuje i kao organizacija religioznih aktivnosti (konfesija, "crkva").¹

U istraživanju društveno-povijesnoga konteksta u ovom se radu pristupa samo nekim povijesnim događanjima koja su neophodna za ocrtavanje cijeloga istraživanja. Dakle, nalazi se historiografskih istraživanja koriste uglavnom ilustrativno, a cilj im je naznačiti one dimenzije društvenih događanja u prošlosti koje su na stanovit način povezane s istraživanjem suvremenoga konteksta. U te dimenzije, važne za istraživanje povezanosti religije i etničkog identiteta, mogu se ubrojiti ponajprije problematika etničkih odnosa i etničkih sukoba u prošlosti, neki vidovi društvene pokretljivosti, religijsko-crkvena kretanja i sukobi na religijskoj osnovi, migracijska kretanja i prisilne migracije, te pojedini gospodarski, politički i kulturni čimbenici. Takvo istraživanje tu i tamo mora obuhvatiti i razjašnjavanje pojedinih stjecaja okolnosti značajnih za opis društvene strukture, odnosno njezine promjene. Dakako, u takvom istraživanju nije moguće zahvatiti cjelinu društveno-povijesnih pojava i globalne strukture društva, već valja računati da će biti "sačuvana neizvjesnost kretanja masa" (Braudel, 1966:106).

Društvena struktura je cjelina načinjena od međusobno zavisnih dijelova. Tako glavne ustanove i društvene skupine zavise jedne od drugih pa i promjene što se događaju u okrilju jedne ustanove ili skupine izazivaju promjene u ostalih. Važne promjene u društvenoj strukturi nastaju uslijed društvene pokretljivosti, a grupna pokretljivost, koja je u ovome kontekstu najvažnija, dovodi najčešće do značajnih promjena. Tako su sve demografske promjene posredovane gospodarskim, kao i kulturnim čimbenicima, uzrokom promjena u društvenoj strukturi. Pritom gospodarske i kulturne kontakte valja promatrati u općem društvenom i političkom kontekstu (usp. Burke, 1981).

Za istraživanje odnosa religije i etničnosti u društveno-povijesnom kontekstu hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj bilo bi svakako zanimljivo barem okvirno naznačiti glavne društvene učinke djelovanja religijsko-crkvene sfere na društvenu pokretljivost, odnosno na društvenu strukturu (i obratno).

Pri istraživanju društveno-povijesne problematike svakako valja voditi računa da ljudi u različitim društvima i povijesnim razdobljima, kao i ljudi iz različitih društvenih skupina, primjerice naroda, misle na drukčije načine, da polaze od različitih pretpostavki i koriste različite kategorije pri tumačenju iskustva. U tom smislu valja imati na umu da "ne može biti socijalne povijesti bez povijesti ideja" (Burke, 1981: 74).

¹Općenito o povezanosti religije i etničnosti opširnije v.: Минкявичюс, 1976; Dugandžija, 1983; Ćimić, 1984; Пучков, 1987; Kumpes, 1991; Enloe, 1996.

2. UVODNE NAPOMENE O HRVATIMA U MAĐARSKOJ

Hrvati su u Mađarsku dospjeli u različitim vremenskim razdobljima doseljavanjem s gotovo cijeloga hrvatskog etničkog prostora: iz Dalmacije, Hercegovine, Bosne, Like, Pokuplja, Posavine, Slavonije, Hrvatskog zagorja itd. Najveći se dio Hrvata doselio u migracijskim valovima od 15. do 18. stoljeća u doba turskog osvajanja.

Po društveno-gospodarskom položaju do polovice 18. stoljeća većina je Hrvata u Mađarskoj živjela na selu (kmetovi), ali je bilo i seoskog građanstva, veleposjednika i plemića. No, ni u gradovima njihov broj nije bio posve zanemariv pa je tako u nekim gradovima hrvatsko građanstvo u 18. stoljeću predstavljalo relativnu većinu, a u nekima i apsolutnu (Baja, Mohač). Razvitkom mađarske nacionalne ideje u 19. stoljeću i njezinih snažnih asimilatorskih nastojanja, poglavito potiskivanjem hrvatskoga jezika iz škole i crkve, Hrvati su do početka 20. stoljeća gotovo nestali iz urbanih sredina. Na drugoj strani, i uz često nemilosrdne nalete mađarskoga nacionalizma, Hrvati koji žive na selu relativno uspješno čuvaju svoj etnički identitet sve do druge polovice 20. stoljeća, kad i tu dolazi do značajne asimilacije zbog promjena društvene strukture sela, a posebno zbog industrijalizacije, urbanizacije, sekularizacije, općih društveno-gospodarskih i političkih promjena, društvene pokretljivosti stanovništva itd.

Nakon Prvoga svjetskog rata Trianonskim ugovorom razdijeljen je u mnogome jedinstven društveno-gospodarski i kulturni prostor Austro-Ugarske, a neke subetničke hrvatske skupine (gradišćanski Hrvati, Bunjevci i Šokci) bile su presječene novim granicama (usp. Lončarević, 1993). Otad je život pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj uglavnom obilježen znatnim teškoćama, i to do Drugoga svjetskoga rata zbog Horthyjeva režima, a poslije uz poneka odstupanja uglavnom zbog komunističkoga. Od odstupanja valja spomenuti da je neposredno nakon rata došlo do stanovite revitalizacije manjinskoga života. Primjerice, došlo je do promjena u školskom sustavu u korist Hrvata i osnovana je politička organizacija Demokratski Savez Južnih Slavena (1946.), koja je, doduše pored Srba i Slovenaca, obuhvatila sve Hrvate u Mađarskoj. Kad je 1960. ukinuta nastava na hrvatskom jeziku u seoskim školama, poslije čega se hrvatski jezik u hrvatskim selima predavao samo kao predmet, s izuzetkom Santova te gradova Pečuha i Budimpešte, gdje se zadržala hrvatska nastava, u manjinskom životu Hrvata u Mađarskoj dogodio se najvjerojatnije i presudan trenutak u pravcu asimilacije, uz već spomenute promjene u društveno-gospodarskoj strukturi sela.

Nakon najnovijih društveno-povijesnih događanja, koja značajno obilježava raspad komunističkoga totalitarnog sustava u Mađarskoj 1989. i razvitak novih postsocijalističkih prilika, Hrvati u Mađarskoj ponovno osnivaju vlastite kulturne ustanove i političke organizacije. Godine 1990. osnovan je Savez Hrvata, a 1994. po novom su manjinskom zakonu izabrali hrvatske manjinske samouprave.

Danas pripadnici hrvatske nacionalne manjine žive razasuto u manjim i većim skupinama uglavnom na zapadu i jugu Mađarske, a dijele se u više subetničkih skupina, obično na gradišćanske Hrvate (Gradišćance), pomurske Hrvate (Pomorurce), podravске

Hrvate (Podravce, Podravnice), Bošnjake, Bunjevce, Šokce, Dalmatince i Race (usp. Karagić, 1996).

Za neke se skupine pretpostavlja da su autohtone, odnosno da na istom prostoru žive od prvog doseljenja Hrvata u današnju postojbinu, a pretpostavka je najvjerojatnije točna u primjeru podravskih Hrvata (usp. Boros Gevy, 1988; Sekulić, 1989). S obzirom na vjersku pripadnost, Hrvati su u Mađarskoj oduvijek rimokatolici, a od takve slike odstupaju tek poneki primjeri prelaska na protestantizam (uglavnom) u gradišćanskih i podravskih Hrvata u 16. stoljeću. Cjelokupna kulturna i etnička povijest Hrvata u Mađarskoj u ranijim je vremenima bila značajno vezana uz religijsko-crkveni život, odnosno uz hrvatsko svećenstvo.

O Hrvatima u Mađarskoj nema dostatnih relevantnih demografskih podataka kao ni podataka o njihovu društveno-gospodarskom, obrazovnom i kulturnom statusu. Iz nepotpunih podataka moguće je ipak izdvojiti neke informacije i činjenice. Veći dio hrvatskoga stanovništva živi na selu, odnosno u provinciji, u gospodarski marginalnim područjima, a o gradskom se hrvatskom stanovništvu gotovo ništa ne zna. Školovanost Hrvata zaostaje u odnosu na opću populaciju u Mađarskoj (Đurok, 1993).

Prema procjenama, Hrvata u Mađarskoj ima oko 80-90 tisuća, dok ih prema popisima stanovništva ima znatno manje (v. Urošević, 1969; Đurok, 1993). Tako prema popisu iz 1990. u Mađarskoj je po nacionalnosti svega 13.570 Hrvata, a po materinskom (hrvatskom) jeziku 17.577 (v. 1990 Population Census, 1993). O današnjim brojčanim i općim prilikama vrlo je poučan primjer Petrovoga Sela, gdje se one ocjenjuju primjernima: "Rukovodioci sela i upravljači narodnosne politike ponosno naglašavaju da 90 posto stanovnika sela čine Hrvati. Nasuprot tome, već 1985. godine samo je njih 70 posto izjavilo da su Hrvati. Odonda se ovaj omjer zbog povećanja broja mješovitih brakova vjerojatno dalje pogoršavao" (Tot, 1991: 40).

3. MIGRACIJE U PROŠLOSTI I ULOGA RELIGIJE I CRKVE

Kao i neke druge migracije, primjerice one Hugenota iz Francuske u Njemačku, migracije hrvatskog (katoličkog) stanovništva na zapad i sjever u doba turskog prodora prisilne su migracije i u velikoj mjeri povezane s religijskom (konfesionalnom) pripadnošću (usp. George, 1970).

Vrijeme o kojemu je riječ moglo bi se u pogledu religijsko-crkvenih prilika okarakterizirati kao vrijeme kad su postojale "svjetovno rasprodane crkve careva" (Jung, 1996: 33).

U drugoj polovici 15. stoljeća i tijekom 16. i 17. stoljeća neposrednu su opasnost od turskog prodora osjećali oni koji su bili u bliskom dodiru s nasiljem, pljačkom i zlostavljanjem, a posrednu su ugroženost osjećali naročito crkveni ljudi koji su smatrali da je kršćanska vjera u opasnosti. To je vrijeme koje obilježava veliki "nemir" izazvan otomanskim nadiranjem (Delumeau, 1978). U 16. stoljeću otomanski je svijet počinjao na obalama Jadranskoga mora i širio se na tri kontinenta. U Europi je vladao Balkanom

i dvjema trećinama Mađarske. U tadašnjoj Europi "strah od otomanske opasnosti" bio je realan na dodirnim područjima, ali izvan vrućih granica on je po Delumeauovu mišljenju bio strah "odozgo", strah koji je dolazio iz viših crkvenih krugova. Strahu od Turaka u to doba pridonose i opisi turske sile.² Zvjerstva "nevjernika" stalno su opisivana u propovijedima, a uz ostale nedaće u propovijedima je navođeno i tursko nadiranje. Proglašavajući novi križarski pohod 1463. papa Pio II. potiče propovjednike, osobito franjevce, da dignu narod (Delumeau, 1978; usp. Govori protiv Turaka, 1983). Nije stoga čudo što svećenici, a naročito redovnici, neposredno organiziraju borbe protiv Turaka.

Današnja više ili manje hrvatska naselja u Mađarskoj, kao što je već spomenuto, uglavnom su nastala doseljavanjem od 15. do 18. stoljeća iz predjela današnje Bosne i Hercegovine te današnje Hrvatske. No, smatra se da se Hrvati znatnije naseljavaju u Ugarsku već za Anžuvina (hrvatsko-ugarskih kraljeva), koji su hrvatskim plemenitašima darivali imanja u južnoj Ugarskoj. "Ima, međutim, mišljenja da u zapadnom dijelu južne Ugarske 'Hrvati žive još od svoga doseljenja na Jug', dok su se u srednji i istočni dio počeli doseljavati početkom XII. stoljeća, kada je hrvatska država stupila u vezu s Ugarskom po kraljevoj osobi (Pacta conventa). Zajednički kraljevi darivali su zaslužnim Hrvatima plemićka imanja po južnoj Ugarskoj, a vlasnici su dovodili svoje kmetove i seljake da im obrađuju zemlju. Iz pisma pape Inocenta IV. (26. kolovoza 1247.) znade se da je bačko-kaločki nadbiskup Ugrin vodio god. 1222. križarsku vojnu u Bosnu i odveo više tisuća bogumilskih krivovjeraca Bošnjaka te ih naselio u svojoj nadbiskupiji" (Sekulić, 1989:41). Ante Sekulić navodi da u Prekodunavlju 1437. godine ima sigurno naseljenika iz Bosne. Ovaj autor ističe da je za vrijeme poglavara Bosanske franjevačke provincije Ivana iz Baje značajno što mu je papa Eugen IV. dao bulu *Sacrae religionis* (24. prosinca 1438.), iz čega je vidljivo da je franjevcima Bosanske vikarije bilo dopušteno podići sedam samostana u Ugarskoj umjesto šesnaest što su ih Turci porušili u Bosni. Iz toga se može zaključiti da su bosanski franjevci u Ugarskoj sigurno već tada gradili samostane za doseljenike koji su izbjegli pred turskim osvajanjem (v. Sekulić, 1989:29-30). No, poslije turskog osvojenja Bosne (1463.) seobe su učestale, a nastavljaju se poslije Mohačke bitke (1526.) i protežu se sve do početka 18. stoljeća.

Osim što su naselili neke predjele južne Ugarske te neka mjesta sve do sjeverne ugarske ravnice i Budima, Hrvati pred turskom opasnošću tijekom druge polovice 15. i tijekom 16. stoljeća u ponajvećem broju sele u zapadnu Ugarsku (gradišćanski Hrvati) (usp. Schreiner, 1983; Valentić, 1984). Seljenje u zapadnu Ugarsku uzrokovano prvenstveno turskom najezdom omogućeno je pa i potaknuto nastojanjima feudalaca da sa svojih posjeda u Hrvatskoj (Slavoniji) presele kmetove na svoje posjede u zapadnu Ugarsku. U to doba velike skupine hrvatskog pučanstva kreću prema zapadnoj Ugarskoj i zbog toga što se u to vrijeme smatralo da taj dio Ugarske Turci neće osvojiti (Valentić, 1984).

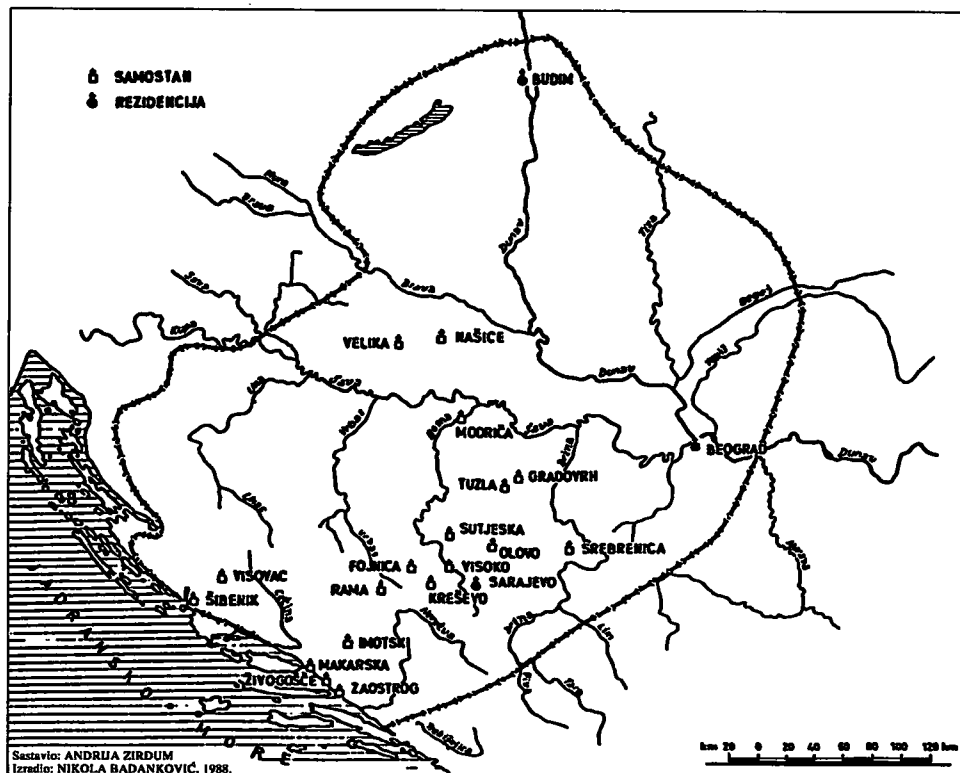
²Montaigne tada piše: "Le plus fort Etat qui paraisse pour le présent au monde, est celui des Turcs..." (Montaigne, 1987:211).

Narod seli iz brojnih razloga, no ponajprije da bi sačuvao голу egzistenciju. No, to su vremena kad je vjerska pripadnost bila dominantnom odrednicom života, te je i promjena vjere imala neslućeno značenje u životu ljudi. Stoga je jedan od ponajvažnijih razloga seljenja i izmicanje pred islamom. Oni koji nisu željeli prihvatiti "povlasticu" islamiziranja, ako su željeli izbjeći svakojake nemilosti, morali su seliti. U to doba "religijska gustoća" (Halbwachs, 1970: 19) još uvijek uglavnom odgovara demografskoj, a posljedica zauzimanja tla su ratničke migracije, pomicanje stanovništva uslijed rata, koje su ujedno i seljenja religijskih (konfesionalnih) skupina. Obrnuti smjer seljenja događa se u doba oslobođenja Podunavlja od osmanske okupacije jer kad neko područje koje se smatra islamskim dođe u ruke nemuslimana, muslimani koji tamo žive moraju ga napustiti po šerijatu (usp. Matuz, 1992).

Doseljavalo se gotovo uvijek pod pratnjom i vodstvom pučkog svećenstva, najčešće franjevac. Franjevcima je sudjelovanje u selidbama hrvatskoga pučanstva iz Bosne i Dalmacije bilo olakšano time što su oni već prije turskih osvajanja kao redovnici bili prisutni i u Bačkoj i u Ugarskoj. Oni su u okviru Bosanske vikarije, odnosno Bosne Srebrene, u Podunavlju imali svoje župe i samostane još od 13. stoljeća (Sekulić, 1989).

Budući je pripadnike hrvatskoga naroda prodor Turaka zatekao bez jedinstvene državne i crkvene organizacije, ulogu branitelja religijske, etničke i kulturne samobitnosti preuzimaju prvenstveno franjevci, koji legalno smiju obavljati vjersku službu za turske okupacije, a dijelom i svećenici glagoljaši (među doseljenicima u Gradišću) te isusovci (usp. Korade, 1992; Sekulić, 1992). Pripadnici franjevačkoga crkvenog reda jedini su koji djeluju za cijelo vrijeme turske okupacije (v. sliku 1). Naime, na području Osmanskoga Carstva načelno je vrijedilo da su oni koji su dosljedno ispovijedali monoteističku vjeru, uz uvjet da su ponizno priznavali vladavinu islama i plaćali glavarinu, mogli živjeti prema svojoj vjeri (usp. Matuz, 1992). Franjevcima je dopušteno djelovanje na području Turskoga Carstva po odredbi isprave (Ahname) što ju je od sultana Mehmeda II. primio starješina bosanskih franjevac fra Anđeo Zvizdović godine 1463. U toj se ispravi kaže: "Neka (mirno) stanuju u mom carstvu. A oni, koji su izbjegli, nek budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama mog carstva nastane u svojim manastirima. Neka nitko ne napada, niti vrijeđa i ugrožava: ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove crkve" (Oršolić, 1988: 26). Kako se širi tursko osvajanje, širi se i područje njihova djelovanja.³ Tako nastaje i uzrečica koja se pripisuje turskim osvajačima: "Kudgod mi z-gjordom (= sabljom) - Onud Fratri s-torbom" (Hoško, 1979: 104).

³ Usprkos dopuštenju da slobodno djeluju franjevci su bili često proganjani i zlostavljani. Ali prema Ivanu Antunoviću je nedvojbeno da su bili prisutni u Ugarskoj na području turske uprave: "A u onoj dobi gdje god su bili samostani, tamo i u dalekom okolišu ponastanjivali su se vierni, budući da Turci nikakva kršćanskoga popa nisu trpili u području njihova gospodstva, do jedinoga fratra" (Antunovich, 1882: 94-95).

Slika 1: Franjevačka provincija Bosna Srebrena 1679. Izvor: Jelenić, 1990/II.

Za turskih osvajanja franjevci su neprekidno djelovali među hrvatskim (katoličkim) pučanstvom, a to im je bilo olakšano i činjenicom što su od prije izvrsno poznavali njihov jezik i život (Sekulić, 1989). Franjevci su u tim vremenima imali velik utjecaj na narod jer je to bilo vrijeme kad se općenito poštivala pobožnost, a redovnike se poštivalo “kao neka božanstva” (Stražemanac, 1993: 67).

4. HRVATSKA NACIONALNA MANJINA U MAĐARSKOJ I RELIGIJA I CRKVA

Prije naznaka o religijsko-crkvenim i etničkim prilikama u prošlosti Hrvata u Mađarskoj valja najprije reći nekoliko napomena o društvenom i religijsko-crkvenom kontekstu seoskog lokalnog društva. Naime, u vremenu o kojemu je riječ Hrvati uglavnom žive u seoskim naseljima i predgrađima.

Za seosku sredinu tipična je relativna zatvorenost koja je jamac čuvanja identiteta općenito, pa tako i etničkoga,⁴ a seljačko je društvo obilježeno relativnom kulturnom homogenošću. No, ta kulturna homogenost nije jednostavno neutralna već "služi dominaciji globalnog društva i jača pozicije uglednika" (Mendras, 1986:126). Istaknuto obilježje kulturne homogenosti u selu jest nedjeljna misa i svećenikova propovijed u kojoj koristi bliske i poznate riječi, podsjeća na vjerovanja i stanovite vrijednosti (Mendras, 1986).

Za razumijevanje religijsko-crkvenog života sela može poslužiti opis što ga je dao Joseph Laloux (1981:138-141). Za njega je seoska sredina s naglašenijim tradicionalnim obilježjima podređena utjecaju povlaštenih osoba koje svoj status postižu, između ostaloga, stjecanjem neke službe. Uloge tih osoba sankcionirane su tradicijom koja je opterećena teretom društvene kontrole nad seoskim stanovništvom zatvorenim u svoj mali krug.⁵ Nadalje, "državna religija" se prirodnije uklapa u seoskim zajednicama, a religijska se skupina poistovjećuje sa svjetovnom i tu religija ima monopol na sustav opravdanja pojedinačnog i skupnog ponašanja. U lokalnoj seoskoj sredini poistovjećuju se strukture župe i sela tako da svaka od tih dviju institucija, kad je god to moguće, nastoji naći podršku u onoj drugoj. Najposlije, valja posebno istaknuti jednu karakteristiku religijsko-društvene situacije u seoskoj sredini koju se može nazvati snažnom društvenom kontrolom. Ona može "održati isključivo izvanjsku religioznu vjernost koja se razvojem načina mišljenja više ne zasniva na osobnom sustavu opravdanja. Tlapnja je selo nazivati 'kršćanskim'. Radi se, zapravo, o sredini gdje se 'practicira' religija!" (Laloux, 1981: 141).

Iz svega se može pretpostaviti da i na promjenu u etničkom identitetu utječe ukupan društveni, gospodarski i kulturni razvoj seoskog društva koji je neizbježno obilježen tehničkim napretkom, demokratskim, ekumenskim i svjetovnim načinom ponašanja i shvaćanja, dolazeći tako u sukob s kulturnim oblicima tradicionalnog seoskog kršćanstva (Laloux, 1981).

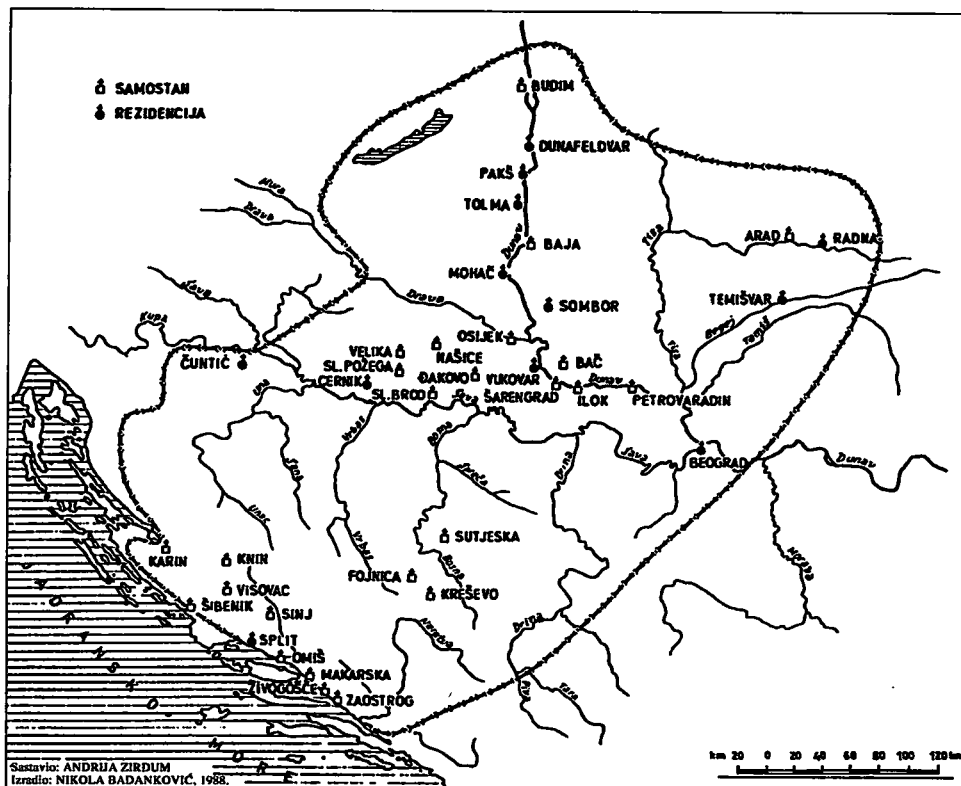
Naznake o društvenom i religijsko-crkvenom kontekstu seoskog društva upućuju i na moguće prilike religijsko-crkvenog i etničkog života Hrvata u Mađarskoj nakon doseljenja u novu postojbinu.

4.1. Život u dijaspori i asimilacija

Franjevci djeluju u narodu u brojnim mjestima Ugarske za cijelo vrijeme turske uprave i kako tako nastavljaju djelovati sve do kraja 18. stoljeća (v. sliku 2), ali već tijekom toga stoljeća njihove župe postupno preuzima biskupijsko svećenstvo (Hoško, 1987; Sekulić, 1989). To je doba početaka ubrzane mađarizacije (i) s pomoću Crkve.

⁴Iz jednog opisa Petrovoga Sela može se zaključiti da je na "zatvorena naselja" manje utjecala svagdanja politika, da je tamo i gospodarstveni razvoj stigao kasnije, da je u takvim selima jezična asimilacija započela kasnije, te da je "zatvorenost naselja utjecala blagotvorno na narodnosnu svijest" (Tot, 1991:41).

⁵O hrvatskim svećenicima u Mađarskoj postoji mišljenje da "su uvijek bili prirodni voditelji sela, a to je tako i danas" (Tot, 1991:42; usp. Ujević, 1934; Urošević, 1969).

Slika 2: Franjevačka provincija Bosna Srebrena 1729. Izvor: Jelenić, 1990/II.

Kako su religija i Crkva inače dugo vezane za povijest etničkih skupina, odnosno nacionalnu povijest, tako i same poprimaju neka etnička/nacionalna obilježja. To vrijedi i u kontekstu države-nacije, pa tako u primjeru Mađarske, koja se nastoji konstituirati kao nacionalna država u 19. stoljeću, Crkva nerijetko značajno potpomaže asimilirati manjine.⁶ Tu je svakako zanimljiva situacija unutar same religijsko-crkvene sfere. Naime, takozvana "biskupijska" Crkva u službi je (mađarske) nacije (=države), dok se "redovnička" (narodna) stavlja uglavnom u službu ("svojeg") naroda (usp. Urošević, 1969). U Mađarskoj je asimilacija Hrvata u religijsko-crkvenom okviru mogla biti poticana iz dva vida. Poznato je da promjena vjere ponekad dovodi do promjene narodnosti pa bi tako i eventualni prelasci na kalvinizam uglavnom značili promjenu nacionalnog osjećaja. Ipak, asimilacija se uglavnom provodila u religijsko-crkvenom okviru mađarskog katoličanstva (gubitkom jezika i vlastite religijske kulture).

⁶ U jednom napisu stoji da je i među svećenicima "bilo takvih, koji su osim Bogu služili i mađarskom nacionalizmu, svesrdno pomažući odnarođivanje Hrvata u Mađarskoj" (HG, 26. 8. 1994:5).

Još u 18. stoljeću i donekle u prvoj polovici 19. stoljeća Hrvati su u Mađarskoj u nekim sredinama bili relativno ili apsolutno većinsko stanovništvo,⁷ no kako su u drugoj polovici 18. stoljeća na područja gdje su oni bili nastanjeni počeli doseljavati Mađari i Nijemci, oni su sve više bivali izvrgnuti asimilaciji i to najprije u gradovima. Općenito su Mađari snažno započeli asimilirati manjine u 19. stoljeću. Za nacionalističko mišljenje koje je prevladavalo u to doba na "mađarskom" području Austro-Ugarske bilo je tipično da se kao glavni argument za državno združivanje svih zemalja koje su bile pod krunom sv. Stjepana koristila povijest i državne strukture, a ne jezik i kultura. Nemađarskim manjinama na području kraljevine Mađarske nisu puštali da same odluče o svojoj sudbini. Brojčano veći mađarski narod shvaćao je sebe državnim (većinskim) narodom i namijenio si je nasilno asimiliranje manjine, pozivajući se na demokratsko načelo uvažavanja volje većine (Alter, 1985; usp. Hoensch, 1988).⁸

U snažnom naletu mađarizacije u 19. stoljeću na udaru su sve nacionalne manjine pa tako i hrvatska. Hrvati su u Mađarskoj, u odnosu na Mađare, nacionalna i jezična manjina, stoga se i njihov položaj i problemi vezani za religijsku situaciju moraju prvenstveno promatrati u tom sklopu.

4.2. Religija i etnički identitet Hrvata u Mađarskoj u društveno-povijesnom kontekstu

Dakle, kao što je već spomenuto, u potpomaganje mađarizacije, odnosno onarodivanja Hrvata, uključena je i Crkva. U vezi s time zanimljiv je primjer crkve sv. Augustina u Pečuhu, koja se nalazi u predjelu grada gdje je oduvijek bio nastanjen veći broj Hrvata. U drugoj polovici 19. stoljeća neki su svećenici nastojali nametnuti mađarsku službu u crkvu i tako se uvelike radilo na pomađarivanju pečuških Hrvata putem Crkve. Godine 1885. novine "Pécsi Figyel" pišu "da će se ubuduće u crkvi Sv. Augustina služba služiti isključivo na mađarskom jeziku, da se i na taj način potisne hrvatski jezik" (Franković, 1986:7; usp. Krpan, 1988), a po nalogu se biskupa Nandora Dulanszskog već potkraj 1886. zabranjuje uporaba hrvatskoga jezika u spomenutoj crkvi i to unatoč tome što je u tom dijelu Pečuha ("Budimsko predgrađe") bilo još nekoliko tisuća Hrvata. Usprkos biskupovoj zabrani i tome što je 1901. zabilježeno da Hrvati bez otpora slušaju propovijedi na mađarskom, hrvatski se jezik mogao čuti još sve do iza 1904. kad je u crkvi sv. Augustina služio župnik Ignác Károly ("naš Naco"). No već za njegova služenja vlasti su ukinule hrvatske službe u crkvi. Tako je s pomoću Crkve te škole i državne uprave asimilirana većina pečuških Hrvata (v. Krpan, 1988).

U zapadnoj Ugarskoj, u Gradišću, Hrvati su bili suočeni sa sličnim problemima. Kao katolici su tamo bili konfrontirani s protestantizmom što su ga njemački i mađarski velikaši širili među svojim kmetovima po načelu reformacije cuius regio eius religio.

⁷ Još potkraj 18. stoljeća Mađarska je bila država u kojoj su Mađari činili samo 29% stanovnika, a ostali su stanovnici bili pripadnici nemađarskih naroda - Ukrajinci, Slovaci, Hrvati, Srbi, Rumunji i drugi ("Mađžari", 1979:227).

⁸ Postoji tvrdnja da je u Mađarskoj između 1880. i 1910. oko 2 milijuna pripadnika nemađarskih naroda mađarizirano; 700.000 Židova, 600.000 Nijemaca, 200.000 Slovaka i 100.000 Hrvata (Hoensch, 1988:31).

Hrvati su se odupirali takvim pokušajima i izborili su pravo da si sami biraju svećenike, barem do pred kraj 16. stoljeća. Pravo da sami biraju svoje svećenike, tj. određena crkvena autonomija, suprotstavilo se mađarizaciji i germanizaciji doseljenih Hrvata barem tijekom prvih 150 godina. To je vrijeme kad religija i Crkva imaju značajan utjecaj u cjelokupnom društvenom životu ljudi i zajednica pa su Hrvati tako u nastojanju da sačuvaju svoju vjersku pripadnost i da sami biraju svećenike čuvali i svoj etnički identitet (Valentić, 1970; usp. Rittsteuer, 1968; Zvonarich, 1981; Benčić, 1995). U to doba nisu prestajali pokušaji da se Hrvate pridobije za novu vjeru, ali su bili gotovo bezuspješni. Hrvatski doseljenici su crkvenu autonomiju dobili privilegijem kralja Ferdinanda I. (1515.-1564.) pa se smatra da se taj privilegij odnosio samo na Hrvate koji su naselili kraljeve posjede. Sela u kojima su Hrvati bili manjinski stanovnici i gdje zbog toga nisu mogli birati svoje svećenike, te župe u kojima su feudanci postavljali protestantske svećenike, kasnije su se asimilacijom pretvorila u austrijska sela s njemačkim govorom (Valentić, 1970).⁹ “Možemo uzeti kao općenito pravilo, da su se izgubili oni Hrvati, koji nijesu imali u svome selu ili u neposrednoj blizini crkvu s hrvatskim župnikom i hrvatskim jezikom” (Ujević, 1934:77). Iako su nastojanja nekih velikaša da Hrvate privedu protestantizmu bila snažna, ipak su druge povijesne, društvene i religijsko-crkvene okolnosti pogodovale da barem za neko vrijeme sačuvaju i religijski i etnički identitet.

Proučavatelji povijesti gradišćanskih Hrvata smatraju da su Hrvati, osim što su otporom protestantizmu čuvali i religijski i etničku pripadnost, bili i važnim čimbenikom tadašnjih općih društveno-povijesnih prilika. To je bilo vrijeme kada su na prostoru tadašnje zapadne Ugarske Nijemci i Mađari uglavnom prešli na protestantizam, te se Katolička crkva uvelike oslanjala na Hrvate, koji su i brojem bili važnim čimbenikom. Na području Đurske biskupije (kasnije i Sambotelske) biskupi su podržavali nastojanja Hrvata za uspostavljanjem crkvene autonomije, a zbog opasnosti od širenja protestantizma i franjevački provincijali Ugarske potpomagali su takva nastojanja hrvatskih doseljenika. Biskupi su Hrvate smatrali čvrstom branom protiv nadiranja protestantizma, što je vidljivo i iz onodobnih biskupskih vizitacija (v. Rittsteuer, 1968). Takva se autonomija unekoliko mogla shvatiti i kao narodna autonomija (v. Valentić, 1970; Zvonarich, 1981). Inače, širenje protestantizma je u Ugarskoj bilo dopušteno jer su građani mogli ispovijedati vjeru koju su htjeli, za razliku od Hrvatske, gdje je od 1608. važio zakon prema kojemu je unutar Hrvatske priznata jedino katolička vjera (Kolarić, 1976). To što se doseljenje Hrvata u (zapadnu) Ugarsku poklopilo s turskim osvajanjima i širenjem protestantizma, značajno je utjecalo na čitav daljnji razvitak njihova društvenog, kulturnog i etničkog razvitka.

⁹ Oslanjajući se na bilješke suvremenika Mate Ujević navodi da su “predikatori imali mnogo okapanja s narodom, i nije im nikada uspjelo, da dobiju konačno Hrvate za kalvinizam, odnosno protestantizam. Kad je prestalo nasilno protestantiziranje, te je svatko mogao pripadati kojoj hoće vjeri, Hrvati su se u golemoj većini povratili na katoličku vjeru. Ostali su protestantizmu vjerni samo oni Hrvati, koji su živjeli u neznatnim skupinama među Nijemcima, ali ti su gubitkom svoje vjere izgubili i svoju narodnost” (Ujević, 1934:71; usp. Kruhek, 1990).

Hrvati u zapadnoj Ugarskoj, koji od samoga doseljenja imaju pravo birati svoje svećenike i što za neko vrijeme odgađa nalet germanizacije i mađarizacije, ipak su izvrgnuti asimilaciji, a poslije 1650. gube pravo da sami biraju svećenike te tako djelomice gube i vjersku slobodu (v. Schreiner, 1983; Valentić, 1984). Zoran primjer asimilacije što ju je otvoreno provodila upravo Crkva slučaj je gradišćanskih naselja Umoka i Vedešina, u kojima se sve do đurskog biskupa Antoniusa Juranića (1825.-1837.) u vjerskim obredima upotrebljavao hrvatski jezik, a otada se hrvatski obredi sustavno zabranjuju. Tako je na tome području započela asimilacija i, nakon što su hrvatski obredi definitivno iskorijenjeni 1869., sve je do danas ostalo nepromijenjeno (v. Vidmarović, 1998). No, premda su mnoga hrvatska sela asimilirana, ipak postoje stanovite naznake da danas gradišćanski Hrvati nešto uvjerljivije iskazuju svoj etnički identitet (Urošević, 1969).

Historiografska literatura Hrvate u novoj postojbini općenito smatra privrženima katoličkoj vjeri. Na primjeru pečuškog (baranjskog) područja nakon oslobođenja od Turaka, vidi se da je za turskoga vremena mađarsko stanovništvo odreda bilo prešlo na kalvinizam i arijanzam (unitarci), dok je s tim u vezi zanimljiv "podatak da kalvinizam kod pečujskih Hrvata nije imao uspjeha". Iz toga je vidljivo da su katolici "tamo ostali većinom Hrvati" (Turčinović, 1973:55). Iz primjera gradišćanskih Hrvata također se vidi da su se Hrvati uglavnom čvrsto držali katoličanstva. Tako jedna župna vizitacija 1597. u Odenburgskom arhidakonu bilježi da je "novo učenje" posvuda prisutno, tj. protestanti, "samo Hrvati ostaju strogo katolički..." (Rittsteuer, 1968:203).

Nakon doseljenja na očuvanje etničkoga identiteta Hrvata značajno su utjecali i neki elementi religijsko-crkvenog života. Tako je, primjerice, važno bilo širenje i čuvanje hrvatskih religijskih običaja i pjesama. Svećenik Stipan Gerdenić svojim molitvenikom *Vrata nebeska* iz 1837., koji je sastavio "na duhovnu korist ilirskog naroda", značajno utječe na čuvanje hrvatskoga jezika i identiteta baranjskih, a posebice pečuških Hrvata.¹⁰ Veliki kulturno-religijski utjecaj imao je i *Vijenac bogoljubnih pjesama* franjevca o. Marijana Jaića, koji se 1898. u Budimu pojavio već u 19. izdanju. Dotad je, kako napominje tadašnji izdavatelj, "već prieko 105.000 iztisaka medju pobožnim hrvatskim narodom razprodano" i pojavljuje se ponovo kao "ljubimac naroda hrvatskoga" (v. Jaić, 1898:III). U zapadnoj Ugarskoj pored brojnih "hrvatskih" molitvenika klasičnom se knjigom gradišćansko-hrvatske pobožnosti smatra "narodni" molitvenik *Hisa zlata* (*Hiža zlata*) što ga je napisao Lovrijenac (Laurencziuss) Bogović 1754. u Šopronu "Za obatrenye pobósnoga horvatczkoga Naróda". Molitvenik je do kraja 19. stoljeća doživio dvadeset izdanja i značajno je utjecao na vjerski i narodni život gradišćanskih Hrvata više od 130 godina. Hrvati su ga koristili još desetljećima nakon posljednjeg izdanja (Zvonarich, 1981:103-109). Za taj je molitvenik, kao i za druge što se pojavljuju u to doba među Hrvatima zapadne Ugarske, značajno što se u

¹⁰Nikola Tordinac za svojega boravka u Pečuhu (1885.) zapaža da Hrvati "ljube svoju vjeru to dokazuju prepune crkve po nedjeljama i svetkovinama. Milina ih gledati i slušati kako svaka žena i djevojka pred sobom drži Grdenićev molitvenik iz kog umiljno i skladno pjeva" (Tordinac, 1986:26-27).

njima razvija Marijin kult.¹¹ "Barokno štovanje Marije učvršćivalo je i izgrađivalo duhovnu pjesmu s liturgijskom vrednotom, što je postalo glavno obilježje gradišćanskohrvatskog vjerskog života" (Benčić, 1995:209).

Uz to što su Hrvati rado i lijepo pjevali i uz štovanje Marije, važna karakteristika religijskog života, koju su razvili osobito franjevci, bile su nedjeljne propovijedi. Uz štovanje Marije vezano je i četvrto važno obilježje religijskog života u Hrvata - hodočašća. Sve do danas ta su obilježja više ili manje značajno prisutna u religijskom životu većine vjernika Hrvata u Mađarskoj, a posebice u gradišćanskih Hrvata (usp. Kruhek, 1990; Benčić, 1995). No, valja spomenuti da su te navike u doba jozefinizma bile potisnute: tada su mnogi hrvatski redovnici morali napustiti svoju djelatnost, zabranjena su hodočašća i marijanske kongregacije itd. I premda ubrzo dolazi do obnavljanja crkvenih pjesama, marijanskih kongregacija i hodočašća, otad "nastaje besprekidno rastakanje narodne duše u labirintu nacionalnih ideja, koje su do danas ostale učinkovite" (Benčić, 1995:213).

U okviru crkvenih nastojanja asimilacija je, dakle, postupno provedena sve više i više potiskivanjem hrvatskoga jezika iz crkve. Taj proces najlakše se započinjao u mješovitim župama pa bili hrvatski vjernici i u velikoj većini: propisivala se dvojezičnost, paralelna služba i sl. Već su i takve promjene bile dovoljnim uzrokom važnih strukturnih promjena u životu hrvatskih naselja i nerijetko je tako najlakše dolazilo do potpunog ukidanja hrvatske službe u crkvenim obredima. Sve je bilo olakšano i time što su od 1848. "nacionalni pokreti podijelili Hrvate, a prije svega njihove svećenike i učitelje na mađarofile i nacionalno svjesne Hrvate" (Benčić, 1995:214). Dakle, mađarskom su svećenstvu u mađarizaciji pomagali i pomađareni hrvatski svećenici. To je bilo uglavnom više svećenstvo koje je podupiralo mađarizatorska nastojanja dok je niže svećenstvo pretežno stajalo uz narod te je i bilo glavnim nositeljem nacionalne kulture (Holjevac, 1967; Urošević, 1969). Valja istaknuti da su svećenici i Crkva od 16. do početka 20. stoljeća utjecali na etnički i kulturni identitet Hrvata i putem vjerskih (katoličkih) škola u kojima se poučavalo na hrvatskom, pa se istodobno s pokušajima ukidanja hrvatskoga jezika u bogoslužju nastojalo ukinuti i nastavu na materinskom jeziku u školama (Valentić, 1970; Sekulić, 1989; Tobler i Seedorch, 1995).

Mađarska vlast i Crkva osobito u drugoj polovici 19. stoljeća nastoje pomađariti Hrvate. Ali Hrvati nisu mirno primali nastojanja da se ukinu hrvatska bogoslužja. U mnogim hrvatskim mjestima u Mađarskoj pokušaj ukidanja hrvatskog bogoslužja izaziva žestoke otpore. Jedan od najvećih sukoba dogodio se u Santovu, gdje su santovački Mađari već 1876. dobili trećinu prava u crkvi iako nisu činili trećinu stanovništva. Do 1899. sukob se nije smanjio i kulminirao je time što je velik dio Hrvata

¹¹ Kod gradišćanskih Hrvata može se pobrojiti još nekoliko "narodnih" molitvenika: *Duhovni Vertlyacz* Bogomira (Godefridusa) Pavkovića i Lovrijenca (Laurentiusa) Bogovića (Šopron, 1753), za pomoć "Horvaczkomu Naródu"; *Marianszko Czvéche* Jeremijaša Šoštarica (Šopron, 1757); *Vrata nebeszka* Šimeona Kniefaca (Knéfacza) (Šopron, 1800), "Horvaczkómu Naródu"; *Poszuda duhovna* N. N.-a (Šopron, 1793), "na Vechu pobosnóftz, i duhovno batrenye prelyublyénomu Horvaczkomu Naródu", itd. (opš. Zvonarich, 1981; usp. Kruhek, 1990; Benčić, 1995).

(Šokaca), zbog povećanja broja mađarskih misa u šokačkoj crkvi, prešao na pravoslavlje. Kasnije se ipak velik dio obraćenih vratio rimokatoličanstvu (Pekić, 1930:176-182).

Od toga vremena bilo je različitih nastojanja u okrilju religijsko-crkvenog područja prema hrvatskoj nacionalnoj manjini, uglavnom pokušaja da se ukinu vjersko-kulturna prava Hrvata, ali se i do najnovijeg vremena mogu primijetiti nastojanja malobrojnih preostalih svećenika Hrvata da sačuvaju hrvatski jezik u obredima i crkvenom pjevanju - čuvajući tako i etnički identitet.

Najposlije se može reći da su do današnjeg vremena brojna hrvatska naselja u Mađarskoj asimilirana, a u onima što su se kako tako sačuvala kao hrvatska, danas uglavnom nema hrvatskih svećenika. Naime, nakon što su crkveni redovi, pa tako i franjevački, raspušteni 1950., u mnogim mjestima gdje su Hrvati imali vjerske obrede na hrvatskom i u duhu hrvatske religijske i kulturne tradicije, nema više hrvatskih svećenika. Tek u najnovije vrijeme, nakon gotovo pola stoljeća, uz suglasnost i podršku mađarskih crkvenih vlasti, ponovno se pokušava oživjeti utjecaj hrvatskih svećenika, osobito franjevaca, na pripadnike hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.

4.3. Hrvatska nacionalna manjina od uvođenja političkog pluralizma 1989. i religijska situacija

Do uvođenja političkog pluralizma u Mađarskoj 1989. položaj hrvatske nacionalne manjine pa tako i religijsko-crkvene prilike bili su značajno obilježeni cjelokupnom situacijom uvelike totalitarnog društva. Religija je općenito bila potisnuta na rub društvenog i javnog života pa ni u manjinskom kontekstu nisu bile bolje prilike. U postkomunističko doba počelo se postavljati pitanje zbog čega Crkve u Mađarskoj nisu sudjelovale u otporu i nenasilnoj revoluciji, a ima i prijedloga da se Crkve moraju ispričati za svoje držanje, osobito katolička "zbog nepravde koju je episkopat nanio bazičnim zajednicama. Crkveno vodstvo, naime, nije podržavalo njihovu borbu za poštivanje slobode savijesti i vjerske slobode" (Nyíri, 1992:171). Teme o religiji zapravo nisu ni postojale u manjinskom tisku, pa tako tek u *Narodnim novinama*¹² od 9. 11. 1989. nalazimo (uvodni) napis "Vjera", u kojem se kaže: "Možda se čak ni naši stariji čitaoci ne sjećaju, kada je posljednji put objavljen članak o vjeri. Ta tema je bila zabranjena, vjera potisnuta, nije se smjelo ići u crkvu, ukinjeni su redovi i vjeronauk".

Tek u siječnju 1990. mađarski parlament donosi zakon o slobodi vjeroispovijedi po kojemu su Crkve postale autonomnim organizacijama u čije se stvari država ne smije miješati. Tim su zakonom sve Crkve u Mađarskoj dobile ista prava i država nema nikakva utjecaja u provođenju crkvenih propisa. Zakonom su osigurani i uvjeti za nastavu vjeronauka i to tako da bilo koja Crkva može nastavu kao neobaveznu održavati u školama, ali bez uračunavanja u rezultate učenika (NN, 8. 2. 1990:1).

¹² Manjinske novine *Narodne novine* (Budimpešta), dalje se navode kao NN.

Rano postsocijalističko razdoblje bi se u pogledu religijskih, odnosno vjerničkih prilika moglo opisati (interpretiranim) riječima jednog svećenika: "Žao mu je što je malo prave vjere u vjernika, što krštenje, vjenčanje neki smatraju samo starim običajem a ne svetim činom" (NN, 18. 1. 1989). Svećenik Štefan Dumović ističe: "Istina je, naš položaj ni u vjerskom, ni u narodnom nije ružičast" (HG, 7. 1. 1994:5).

Kad se počelo relativno slobodno pisati o religijskim i etničkim temama Hrvata u Mađarskoj, u manjinskom se tisku počinju pojavljivati napisi kojima se želi ocijeniti stanje prilika hrvatske nacionalne manjine. Pregled i analiza tih napisa uvelike ocrtavaju sliku novijih previranja u pogledu religijsko-crkvenog života kao i ukupnih prilika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. Pritom se općenito, najčešće u okviru napisa o stanju u pojedinom hrvatskom selu, može primijetiti suglasnost da je nacionalni osjećaj bolje sačuvan ondje gdje su postojale hrvatske mise, odnosno hrvatski svećenik ili svećenik koji govori hrvatski.

Situacija ni izdaleka nije podjednaka u svim mjestima u Mađarskoj u kojima ima pripadnika hrvatske nacionalne manjine. Hrvata ima u naseljima u kojima obitavaju kao znatnije skupine, ali ih ima i u (pretežno manjim) naseljima u kojima živi mali broj pripadnika hrvatskoga naroda. Na osnovi popisa manjinskog stanovništva, pa i Hrvata razasutih po manjim mjestima, dolazi se do sumorne slike o rezultatima tzv. prirodne asimilacije. U tome kontekstu novinar Stipan Filaković zaključuje da "u mnogim selima gdje je nekada živjela jaka hrvatska etnička zajednica nije ostalo ljudi ni za jednu svadbu. Etnička budućnost ovih malobrojnih je očita. Samo je korak ostao do kraja. Točnije: nitko ne zna da li ih još uopće ima. Groblja tih sela su puna hrvatskih imena. Sasvim je sigurno da će biti još nekoliko novih hrvatskih grobova, ali sumnjam da će u maticu rođenih biti upisano ijedno hrvatsko ime. Svijeća polako dogorijeva. Plamičak jedva tinja" (HG, 30. 7. 1992:11).

I prije formalnog raspada Demokratskog saveza Južnih Slavena, 6. siječnja 1990. osnovan je Savez Hrvata u Mađarskoj, a 2.-3. studenoga 1990. "u ime 80-90 tisuća Hrvata" održana je I. zemaljska skupština Saveza Hrvata u Mađarskoj, u neku ruku osnivački kongres (NN, 8. 11. 1990:1). Time se započela uspostavljati nova postsocijalistička organizacija manjinskih hrvatskih institucija koje počinju voditi sve više računa i o religijsko-crkvenom manjinskom životu pripadnika hrvatske nacionalne manjine.

"Danas, kad su pripadnici naše narodnosti pomalo počeli zaboravljati što su to zornice i advent, kada se materinja riječ skoro potpuno izgubila u crkvi, u Pečuhu su onedavna zaredale hrvatske mise" (NN, 4. 1. 1990:3). Mise se održavaju u crkvi sv. Augustina (koja se nalazi u dijelu grada gdje je još uvijek naseljen veći broj Hrvata), a na tzv. Mladi Uskrs 1990. bilo je prisutno više stotina pripadnika hrvatske nacionalne manjine (NN, 17. 5. 1990:2). Nekoliko dana poslije održana je i velika "crkveno-narodna svetkovina" kakve odavna nije bilo u tome kraju, a započela je hrvatskom misom u katedrali. Godinu dana kasnije ponovno je održano crkveno slavlje što ga je predvodio gvardijan franjevačkog samostana iz Slavenskog Broda Gordan Propadalo,

koji je u svojoj propovijedi, prisjećajući se franjevaca koji su prije nekoliko stotina godina doveli Hrvate u te krajeve, "svim pripadnicima hrvatske manjine stavio na srce da nikada ne zaborave svoju prošlost, svoje pretke i molio Boga da blagoslovi zemlju gdje su se Hrvati nastanili" (HG, 20. 6. 1991:1).

Nešto kasnije i u nekim drugim mjestima dolazi do revitalizacije hrvatskih vjerskih obreda. Tako se od 1993. u Budimpešti nakon 70 godina ponovno održava hrvatsko bogoslužje (HG, 25. 2. 1993:5). Iako su se u Baji i u proteklim godinama povremeno održavale hrvatske mise, od iste godine, 1993., nakon 43 godine bajski Bunjevci i ostala naselja gdje žive Hrvati u Bačkoj ponovno su dobili redovite vjerske obrede na hrvatskome jer su se dva franjevca provincije Bosne Srebrne vratila u samostan svojih predaka. Jedan od franjevaca kaže da će njegova "zadaca biti prvenstveno duhovne naravi: naviještati Riječ Božju, Kristovo evanđelje; osvijestiti ljude vjeri i pripadnosti hrvatskom narodu..." (HG, 6. 5. 1993:4).¹³

No, istodobno kao i u prošlosti, ima i drukčijih prilika u mjestima u kojima žive Hrvati. Tako iz Olasa, u kojem su se mise u crkvi od davnina održavale i na hrvatskom jeziku, upravo u doba posvemašnjega religijskog oživljavanja, dolazi vijest o nastojanju "sluge Božjeg" da okrnji povijesna prava Šokaca na hrvatsku misu. Nedavni je spor između vjernika i svećenika izbio zato što je Crkva Hrvatima u Olasu "ostala jedina, iako polovična, nacionalna utjeha. Naime, nema više čisto hrvatskih misa, već su to dvojezične mise" (NN, 15. 2. 1990:4).

Iz takvih je napisao vidljivo da pokušaji kojima bi se moglo ukinuti ili oštetiti prava na hrvatske obrede nisu posve nestali ni u postsocijalističkom vremenu. O tome svjedoči i napis: "Društvo Gradišćanskih Hrvatov u Ugarskoj protestira protiv odluke đurskoga biskupa ki kani priseliti našeg gospodina Pavla Horvata iz Koljnofa. Misto njega selo će dostati ugarskoga farnika. Što je ovo ako ne nasilna asimilacija?!" (HG, 27. 8. 1992:2).

Oživljavanjem slobode vjeroispovijedi religijsko i etničko sve je prisutnije u javnom životu i u političkoj sferi. To je unekoliko vidljivo iz poslanice vjernicima Hrvatskog Židana što ju je uputio "farnik" Štefan Dumović, ujedno i potpredsjednik Društva Gradišćanskih Hrvatov u Ugarskoj, u povodu predstojećih prvih slobodnih izbora u Republici Mađarskoj: "Svi mi, mala gruda Hrvata dio svoga naroda, hrvatskog ili kojeg drugog, i u jedno smo sini i kćere Katoličanske Crkve na Ugarski grudi, ne moremo, a i ne smimo zatajiti tu svoju pripadnost svomu narodu i zajednici vjernika. Mi vjernici išćemo, željimo svojim zakonitim pravom da svoju vjersku nacionalnu pripadnost ne živimo i ne ostvarujemo samo privatno, nego i javno... Nitko se ne treba bojati da će izgubiti zaposlenje, službu ili mirovinu ako glasa za stranku u ku ga savjest i uvjerenje kao katolika i Hrvata pelja" (NN, 27. 9. 1990:4).

I uz nove probleme u religijsko-crkvenom manjinskom životu može se reći da je ipak sve više znakova da se Crkva, barem njezin stanoviti dio, ponovno zauzima za

¹³ Novinar Stipan Filaković smatra da su hrvatske mise poticaj "i okrepa na putu čuvanja vjere pa i nacionalnog identiteta, etničke zajednice" (HG, 15. 4. 1994:5).

očuvanje etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj. Nakon sveopće politike odnarođivanja u prošlosti, u kojoj su bile angažirane i politika i Crkva, u novije se vrijeme ipak još gotovo u svim mađarskim krajevima gdje žive Hrvati u crkvama makar pjeva i na hrvatskome. Primjer Petrovog Sela u zapadnoj Mađarskoj, gdje su manjinske prilike gotovo uzorne u cjelokupnoj manjinskoj situaciji u Mađarskoj, gotovo paradigmatično ocrtava svu složenost i proturječnost religijsko-crkvenih manjinskih prilika među Hrvatima u Mađarskoj. Tamo svećenik, koji inače smatra da "u prvom redu u crkvi, kamo svatko dolazi" treba čuvati jezik, prema jednom svjedočenju "još nije održao propovijed na hrvatskom jeziku. Očenaš pročita hrvatski, a zatim 'prelazi' na mađarski. Istina je da nedjeljom na velikoj misi pjesme pjevamo na hrvatskom, ali ostalo je na mađarskom. Na taj način misa nije ni hrvatska ni mađarska" (Tot, 1991:42).

Izražavanju i očuvanju katoličkog identiteta u sklopu hrvatske manjine u Mađarskoj između ostaloga poticaj daje i tonska kazeta s crkvenim pjesmama na hrvatskom jeziku što ju je izdao Savez Hrvata u Mađarskoj kao svojevrsan iskaz hrvatske duge prisutnosti na tim prostorima (HG, 23. 1. 1992:5).¹⁴ Posljednjih godina Crkva, a to dolazi do izražaja osobito u Pečuhu, sve djelatnije čuva crkvenu tradiciju Hrvata pa i materinski jezik, primjerice tiskanjem i hrvatskog molitvenika.¹⁵ Ipak, iz napisa u manjinskim novinama može se razabrati da još uvijek ne postoji dostatan plan koji bi razgovijetno osmislio suradnju hrvatske manjine i Crkve.

No, religijsko-crkveni život pa i cjelokupan narodni život, osobito u lokalnoj zajednici, budi se samostalno pokrećući stoljetne tokove navika i zbivanja. Kao i većini manjinskih etničkih skupina i Hrvatima su u Mađarskoj značajni simboli njihova identiteta. Nerijetko je riječ o nekom predmetu donesenom prije više stotina godina iz kraja doseljenja, kao primjerice nekoj crkvenoj knjizi, crkvenoj zastavi ili crkvenom kipu.¹⁶ Tako je poznato da je jedan kip Bogorodice, koji se i danas čuva u crkvi u Undi, donesen u vrijeme doseljenja u taj zapadno-ugarski (gradišćanski) kraj (v. HG, 16. 5. 1991:3).¹⁷ Doneseni simboli identiteta i obredi vezani uz njih često igraju značajnu ulogu u društvenoj ravnoteži sela i tradicionalne zajednice.

Važni simboli etničkog identiteta jesu i hodočasnička mjesta i crkve. Neka hodočasnička mjesta i crkve zajednička su za Hrvate, Mađare, Nijemce itd., ali neka su specifično "hrvatska" ili su to pretežito. Događa se ponekad da vjernici različitih nacionalnih skupina, subetničkih skupina ili sela hodočaste u različito vrijeme. Tu

¹⁴ Mišo Hepp, rukovoditelj kluba "August Šenoa" iz Pečuha, smatra "da misa na hrvatskom jeziku, kao i divne crkvene pjesme kriju u sebi ogromnu mogućnost i snagu za jačanje osjećaja pripadnosti" (HG, 23. 4. 1992:6).

¹⁵ Na misi što je održana na dan Snježne Gospe 1992. "Pjesme su se pjevale iz starih, stogodišnjih (ali i novih) molitvenika. Bio je veličanstven osjećaj slušati kako puk zajedno, složno pjeva i moli na hrvatskom jeziku. Izgleda još ipak nije sve izgubljeno, da će naša manjina, uz pomoć Božju, i dalje živjeti" (HG, 19. 8. 1992:12).

¹⁶ Inače i Drugi vatikanski koncil u Konstituciji o svetoj liturgiji dopušta da se bogoslužni "predmeti usklade s krajevnim potrebama i običajima" (Drugi vatikanski koncil, 1986:67).

¹⁷ "Posve je sigurno da su Hrvati i njevi svećenici donesli sa sobom u novu domovinu bar najvrjednije i najvažnije liturgijske knjige i predmete. Te 'svete knjige' čedu duga vrimena služiti Hrvatima u njevi novi kapela i crkva u liturgijskoj službi. Mnoge su od njih sigurno bile pisane hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom" (Kruhek, 1990:116).

unekoliko važi ono što Max Weber misli kad kaže da “za Napolitance Madona jedne kapele nije Madona druge” (Weber, 1976:253-254). Hodočasnička mjesta, odnosno rituali vezani uz njih istodobno su izraz i društvenog i religijskog događanja i, kako se čini, značajno utječu na oblikovanje hrvatske pučke lokalne religijske kulture te općenito na oblikovanje identiteta lokalne skupine (usp. Čapo, 1991; Begovac, 1993). Katkada je moguće dobiti dojam da se univerzalističke religije ne prilagođuju samo prema etničkim skupinama koje su ih prihvatile već i prema posebnostima lokalne zajednice. Specifičnosti religijsko-kulturnog identiteta tako se kadgod posredno petrificiraju i kao lokalni etnički označitelji.

Na važnost hodočasničkih mjesta i crkvi što ih pohode (i) pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj ukazuje njihova brojnost. Kao važnu specifičnost, kako je već spomenuto, može se istaknuti što je većina hodočasničkih mjesta koja posjećuju Hrvati u Mađarskoj posvećena kultu Marije. “U svijesti katoličkog hrvatskog pučanstva pojam svetih proštenja sasvim se stopio s Marijinim štovanjem. Najstarije, najpopularnije i najljepše hodočasničke pjesme skoro su odreda Marijanske” (Begovac, 1993:3). Jedno od najznačajnijih hodočasničkih mjesta je Jud (Gyúd), koje se nalazi južno od Pečuha - Gospa Judska (Máriagyúd). Hodočasnici tamo dolaze već gotovo tisuću godina. Hrvatski vjernici tamo hodočaste iz Baranje, Bačke i Podravine te susjednih krajeva, bez obzira na granice (HG, 7. 1. 1993:5). Koljnofska je crkva (“Blažene Djevice Marije od Pohođenja”) također hodočasnička. Na “Veliku mašu” (15. kolovoza) tamo se održava veliko proštenje koje ima obilježja pravog hrvatskog “shodišća”, gdje sudjeluju Hrvati iz susjednih sela u Mađarskoj, ali i oni preko granice, iz Austrije (usp. Krpan, 1988:130). “Prve nedilje majuša - to je jur navada - Gradišćanski Hrvati idu na shodišće u Jur kod Jurske Marije” (HG, 23. 5. 1991:2).¹⁸ Za Bunjevce hodočasničko mjesto na Vodici znači ono što za baranjske Hrvate znači Jud (HG, 23. 4. 1992:6). Hodočasničko je mjesto i Peruška Marija kraj Hrvatskog Židana (HG, 16. 5. 1991:3). Hrvatski vjernici (Židanci, ali i hodočasnici iz Narde i Petrovog Sela) hodočaste i k Celjanskoj Mariji (Mariazell) u Austriji (HG, 19. 9. 1991:2).

Sve učestalije crkvene svetkovine i hodočašća ukazuju da i Crkva i hrvatski (manjinski) svećenici u novonastalim okolnostima sve više vode računa o hrvatskoj manjini u Mađarskoj. Ipak, valja najposlije, kako se čini, ozbiljno shvatiti i ovo: “Crkva koja je u uščuvanju hrvatskog duha na ovim prostorima imala ogromne zasluge, nakon 1990. godine više nije na periferiji društva. No, ponekad nam se ipak čini da se ovo ne odnosi i na hrvatska naselja” (Tot, 1994:50).

¹⁸ Svećenik Pavao Horvat napisao je “Jačku Jurskoj Mariji” gdje kaže: “Tvoj mali mili narod hrvatski / Tropolje s Tobom na nebeski vrati” (Hrvatski kalendar 1997).

5. UMJESTO ZAKLJUČKA

Svi društveni procesi i promjene što se događaju na makrosocijalnoj razini značajan su čimbenik što utječe na procese etničke i kulturne identifikacije, asimilacije, religijsku strukturu itd. Premda se ne smije podcijeniti sve što se u vezi s etničkim događajima na individualnoj, odnosno mikrosocijalnoj razini, koja u velikoj mjeri izražava subjektivnu dimenziju i odgovara osjećaju pripadnosti koju pojedinac osjeća prema vlastitoj etničkoj skupini, ipak se sve ono što se događa na makrosocijalnoj razini pojavljuje kao strukturalni pritisak društvene, gospodarske i političke naravi koji utječe na oblikovanje etničkih identiteta i koji pojedincima određuje društveni položaj na temelju njihove pripadnosti pripisane određenoj etničkoj kategoriji. Hrvati u Mađarskoj kao pripadnici nacionalne manjine u tom smislu ponekad integriraju više obilježja različitih identiteta pa i više razina različitih identiteta. Od njihova doseljenja u današnju domovinu na njihov su etnički identitet utjecala različita povijesna zbivanja, društveno-gospodarske i političke promjene.

U istraživanju je utvrđeno da su Hrvati na području Mađarske u pogledu religijske pripadnosti uglavnom bili katolici, a unatoč povijesnim religijsko-društvenim previranjima na prostorima na koje su doselili oni su - za razliku od Mađara među kojima danas ima i protestanata¹⁹ - uglavnom zadržali istu religijsku strukturu.

Položaj hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj i stanje etničkog identiteta u kontekstu jezične i religijsko-kulturne situacije dobro ilustrira izjava svećenika Štefana Dumovića: "Hrvatska rič je postala samo komercijalno, trgovačko dobro, ko se kupuje i prodaje." On smatra da u društvenim okolnostima u kojim se sada nalazi većina pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj "još sigurno jedan čas ne hte veliko koristi imat ljudi od hrvatskog jezika" (HG, 7. 1. 1994:5). Isto se na stanoviti način prenosi i na manjinsku situaciju u religijsko-crkvenom sklopu. Stoga preostaje, kad je riječ o identitetu, osloniti se na osjećaj, ideale: "Ja ponovo apeliram na idealizam, na samosvist človika, kako u vjerskom, tako i u narodnom pogledu. Ljubav svoga prema svomu, nek ovo nas more spasiti i u jezičnom pogledu. Pazimo, da nas ne budu naša dica uvadjivala, kad budu ona vidila, ča smo jim uskratili. Budimo idealisti i ostanimo idealisti, ali ne samo idealista ogljenih riči, nego idealista neutrudljivoga i nepopustljivoga djela za svoj narod i svoju Crikvu. Idealista, ki čvrsto stoji na svojem mjestu, i ako se oko njega ruši svit. Iz ovoga ufanja i djelovanja svladali su sveci i još veće poteškoće" (HG, 7. 1. 1994:5).²⁰ Ti stavovi očigledno opominju da izraženost etničkog identiteta ne ovisi samo od puke želje za samoidentifikacijom i potpuno slobodne volje pri izboru etničke pripadnosti već i od

¹⁹ Prema Atlasu svijeta (JLZ "M. Krleža", Zagreb, 1988, str. 448) u Mađarskoj ima 53,9% katolika, 21,6% protestanata, 0,9% Židova i 23,6% ateista. Među protestanatima većina su kalvinisti i neznatan broj luterana (evangelika).

²⁰ Kad je jedan hrvatski svećenik inicirao pokretanje vjeronauka na hrvatskom jeziku u Baji, dobio je "odgovor da tamo ima đaka, ali da su se oni prijavili na mađarski vjeronauk, odnosno da slabo znaju hrvatski" (HG, 28. 1. 1994:5).

globalnih društveno-gospodarskih i političkih odnosa moći.²¹ Drugim riječima, može se reći da je za manjinu u tome smislu osobito značajno ovladavanje sredstvima putem kojih može odrediti, oblikovati i održati svoj identitet. Pritom je važna osnova što je čine zakonski propisi kao i utjecaj u pojedinim ustanovama koje su rasadnici kulturnih i etničkih obilježja.

Istraživanje pokazuje da se hrvatski nacionalni osjećaj bolje sačuvao ondje gdje su bili razvijeni neki konkretni elementi "etničkog" religijsko-crkvenog života (hrvatske mise, propovijedi na hrvatskom, širenje i čuvanje hrvatskih religijskih običaja i pjesama, hodočašća itd.).

Društveno-povijesne naznake o vezi između religije i etničnosti u Hrvata u Mađarskoj donekle pokazuju da su na etnički identitet, izražen različitim simboličkim manifestacijama kulture (i religijom i specifičnom religijskom kulturom i tradicijom), utjecali različiti tokovi gospodarskih i političkih moći ali, s druge strane, i etničnost se zbog svojih složenih i dinamičnih osobina, premda u neprestanom procesu preoblikovanja, pojavljuje i kao stalni pokretač odupiranja i sukoba s globalnom okružujućom moći.

Najposlije, istraživanje pokazuje da je na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj moguće ispitivati veze između religije (odnosno Crkve i specifične religijske kulture i tradicije) i etničnosti. No, valja imati na umu da se religijski (konfesionalni) i etnički identitet usprkos svim mogućim dodirima i isprepletanjima nikad ne mogu do kraja poistovjetiti te ih stoga i pri raščlanjivanju njihove povezanosti uvijek treba promatrati kao odvojene pojave.

LITERATURA

ACQUAVIVA, Sabino i Enzo Pace: Sociologija religija: problemi i perspektive, Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet, Zagreb, 1996.

ALTER, Peter: Nationalismus, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985.

ANTUNOVIĆ, Ivan: Slavjan na svetih dnevih ili blagdanih crkvenih, Tiskom Malatin i Holmeyer, Kalača, 1875.

ANTUNOVICH, Ivan: Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom, Izdaje i razdieljiva Pisac, Beč, 1882.

BARTH, Fredrik: Introduction, u: Fredrik Barth (ur.), Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference, Little, Brown and Company, Boston, 1969, str. 9-38.

BEGOVAČ, Ruža: Idem spati Boga zvati i Mariju milovati, Hrvatski institut, Pečuh, 1993.

²¹ Mijo Karagić, dužnosnik Zemaljske samouprave Hrvata u Mađarskoj, govoreći o stanju hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, kaže da "na indiferentnost ljudi prema hrvatstvu utječe i gospodarska situacija" (Karagić, 1996:41).

BENČIĆ, Nikola: Razvoj vjerskog života, u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995, str. 199-232.

BERGER, Peter L. i Thomas Luckmann: *Socijalna konstrukcija zbilje*, Naprijed, Zagreb, 1992.

BOROS GYEVI, László: Naša sela u srednjem vijeku i doseljavanje podravske Hrvata, u: *Podravski Hrvati (Studije)*, 1, Tankönyvkiadó, Budimpešta, 1988, str. 41-119.

BRAUDEL, Fernand: Historija i sociologija, u: Georges Gurvitch (ur.), *Sociologija*, sv. 1, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 94-110.

BURKE, Peter: *Sociology and History*, George Allen & Unwin, London, 1981.

ČAPO, Jasna: Sveti likovi, svete vodice i zavjeti: O hodočašćima hrvatskoga življa u mađarskoj Baranji, *Etnološka tribina 14*, Zagreb, 1991, str. 17-50.

ĆIMIĆ, Esad: Religija i crkva kao faktor etničke diferencijacije, u: *Religija i nacija*, CITR; Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1984, str. 26-33.

DELUMEAU, Jean: *Le peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles)*. Une cité assiégée, Fayard, Paris, 1978.

DEMICHEL, André: Minorités, u: *Encyclopedia Universalis*, sv. 7, Éditeur à Paris, Paris, 1985, str. 326-331.

Drugi vatikanski koncil: dokumenti, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986.

DUGANDŽIJA, Nikola: Religija i nacija: uvodna istraživanja, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1983.

DURKHEIM, Émile: *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985.

ĐUROK, Ivica: Nekoliko demografskih i statističkih podataka o hrvatskoj nacionalnoj manjini u Mađarskoj (1910-1990), *Sociologija sela 31(1-2)*, Zagreb, 1993, str. 85-95.

ENLOE, Cynthia: Religion and Ethnicity, u: John Hutchinson i Anthony D. Smith (ur.). *Ethnicity*, Oxford University Press, Oxford - New York, 1996, str. 197-202.

FRANKOVIĆ, Đuro: Uz zbirku Nikole Tordinca, u: Nikola Tordinac, *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*, Tankönyvkiadó, Budimpešta, 1986, str. 5-8.

GANS, Herbert J.: Symbolic Ethnicity and Symbolic Religiosity: Towards a Comparison of Ethnic and Religious Acculturation, *Ethnic and Racial Studies 17(4)*, London, 1994, str. 577-592.

GEORGE, P.: Types of Migration of the Population According to the Professional and Social Composition of Migrants, u: Clifford J. Jansen (ur.), *Readings in the Sociology of Migration*, Pergamon Press, Oxford, 1970, str. 39-47.

Govori protiv Turaka, Logos, Split, 1983.

GRBIĆ, Jadranka: Identitet, jezik i razvoj: Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, *Narodna umjetnost 31*, Zagreb, 1994, str. 9-143.

HALBWACHS, Maurice: *Morphologie sociale*, Armand Colin, Paris, 1970.

ХЕРШАК, Э. и Ы. Кумпес: Два типа этичности (хорватский и сербский примеры), *Этнографическое обозрение* br. 4, Москва, 1993, str. 29-40.

HOENSCH, Jörg K.: A History of Modern Hungary 1867-1986, Longman, London - New York, 1988.

HOLJEVAC, Većeslav: Hrvati izvan domovine, Matica hrvatska, Zagreb, 1967.

HOŠKO, Emanuel F.: Djelovanje franjevaca Bosne Srebrne u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća, u: Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine (održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu), Franjevačka teologija, Sarajevo, 1979, str. 103-115.

HOŠKO, Franjo Emanuel: Crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turaka, u: Zbornik predavanja znanstvenog skupa u Subotici 12-14. VIII 1986. povodom 300. obljetnice obnovljene crkvenosti među Hrvatima u Bačkoj, Subotička Danica, Subotica, 1987, str. 61-78.

JAIĆ, Marijan: Vienac bogoljubnih pjesama, koje se nedjeljom i prigodom različitih svetkovina pod. s. misom i o drugih bogoljubnostih pjevati običaju, 19. izpr. izd., Tiskom i troškom Martina Bagó-a i sina, u Budimu, 1898.

JELENIĆ, Julijan: Kultura i bosanski franjevci, I-II, Svjetlost, Sarajevo, 1990, (pretisak izd. iz 1912-1915).

JENKINS, Richard: Social Identity, Routledge, London - New York, 1996.

JUNG, Carl Gustav: O religiji i kršćanstvu, Karitativni fond UPT, Đakovo, 1996.

KARAGIĆ, Mijo: Izlaganje o stanju hrvatske manjine u Mađarskoj, u: *Glasnik Foruma hrvatskih manjina*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1996, str. 39-41.

KATUNARIĆ, Vjeran: Labirint evolucije, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1994.

KOLARIĆ, Juraj: Kršćani na drugi način, Veritas, Zagreb, 1976.

KORADE, Mijo: Gradišćanski Hrvati i Družba Isusova od 16. do 18. st., u: Isusovci u Hrvata, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1992, str. 255-266.

KRPAN, Stjepan: Od Karaša do Biferna, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.

KRUHEK, Milan: Crikva kod južnogradišćanskih Hrvatov, u: Bauerntum und Kirche bei den südburgenländischen Kroaten / Seljačtvo i crikva kod južnogradišćanskih Hrvatov, Libertas Universitätsverlag, Güttenbach - Pinkovac, 1990, str. 115-150.

KUMPES, Josip: Naznake o povezanosti religije, Crkve i etničkog identiteta (Jedna skica za sociologijski pristup), *Migracijske teme* 7(3-4), Zagreb, 1991, str. 365-373.

KUMPES, Josip: Religion, Ethnic Identity and Conflict: Sociological and Social Historical Notes on the South Slavic Area, *The Journal of Ethno-Development* 1(3), Detroit, 1993, str. 30-37.

LALOUX, Joseph: Uvod u sociologiju religije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981.

LEROTIĆ, Zvonko: Načela federalizma višenacionalne države, Globus, Zagreb, 1985.

LEŚ, Barbara: Instytucje i organizacje religijne a asymilacja, u: Hieronim Kubiak i Andrzej K. Paluch (ur.), *Zalozenia teorii asymilacji*, Ossolineum, Wroclaw, 1980, str. 161-174.

- LONČAREVIĆ, Juraj:** Hrvati u Mađarskoj i Trianonski ugovor, Školske novine, Zagreb, 1993.
- “Mađžari”, u: Opća enciklopedija, sv. 5, JLZ, Zagreb, 1979, str. 225-235.
- MATUZ, Josef:** Osmansko Carstvo, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- MENDRAS, Henri:** Seljačka društva, Globus, Zagreb, 1986.
- МИНКЯВИЧИУС, Я. В.:** Религија в этнической структуре общества, *Вопросы философии* 30 (11), Москва, 1976, str. 109-117.
- MONTAIGNE, Michel de:** Essais, tome 1, Librairie Générale Française, Paris, 1987.
- 1990 Population Census: Summary Data,** Hungarian Central Statistical Office, Budapest, 1993.
- NYIRI, Tomás:** Jedanaest teza o položaju Crkve u Mađarskoj, *Crkva u svijetu* 27(3), Split, 1992, str. 171-175.
- ORŠOLIĆ, Marko:** Sedamstoljetno djelovanje franjevacu u Bosni i Hercegovini, u: Franjevci na raskršću kultura i civilizacija / Franciscans on the Crossroad of Cultures and Civilizations, MGC, Zagreb, 1988, str. 17-36.
- PEKIĆ, Petar:** Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine, Izdano s potporom “Matice hrvatske”, Zagreb, 1930.
- ПУЧКОВ, П. И.:** Этнос и религија, u: Ю. В. Бромлей (ur.), Этнические процессы в современном мире, Наука, Москва, 1987, str. 68-79.
- RITTSTEUER, Josef:** Kirche im Grenzraum, Ernst & Georg Horvath, Eisenstadt, 1968.
- SCHREINER, Bela:** Das Schicksal der Burgenländischen Kroaten durch 450 Jahre / Sudbina gradišćanskih Hrvatov kroz 450 ljet, Hrvatsko kulturno društvo, Eisenstadt, 1983.
- SEKULIĆ, Ante:** Bački Bunjevci i Šokci, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
- SEKULIĆ, Ante:** Isusovačko prožimanje duhovnog i kulturnog života bačkih Hrvata, u: Isusovci u Hrvata, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1992, str. 267-275.
- SKLEDAR, Nikola:** Zbilja religije: Religija o sebi i u socio-kulturnom kontekstu, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1991.
- STANKOVIĆ, Vladimir (ur.):** Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.
- STRAŽEMANAC, Ivan (Ioannis de Straxemano):** Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene / Expositio provinciae Bosnae Argentinae, Latina et Graeca, Zagreb, 1993.
- ŠAGI-BUNIĆ, Tomislav J.:** Katolička Crkva i hrvatski narod, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983.
- ŠANJEK, Franjo:** Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: Pregled religiozne povijesti Hrvata (7-20. st.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- ŠAROŠAC, Đuro:** Bosanski Hrvati u okolici Pečuha (Ekonomska osnovica seoskog života), Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- TOBLER, Felix i Johann Seedorf:** Školstvo od 16. stoljeća do 1921. godine, u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995, str. 233-247.

TORDINAC, Nikola: Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice, Tankönyvkiadó, Budimpešta, 1986.

TOT, Ivan: Petrovoselski mozaici, *Hrvatski kalendar 1991*, 1991, str. 39-44.

TOT, Janči: Crkva i manjine, *Hrvatski kalendar 1995*, 1994, str. 48-50.

TURČINOVIĆ, Josip: Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1665-1731), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973.

UJEVIĆ, Mate: Gradišćanski Hrvati, Hrv. knjiž. društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1934.

UROŠEVIĆ, Danilo: Povijest Južnih Slavena u Mađarskoj (interni prijevod knjige: Urosevics Daniló, *A magyarországi délszlávok története*, Budapest, 1969, načinjen u Institutu za migracije i narodnosti, Zagreb), s.a.

VALENTIĆ, Mirko: Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1970.

VALENTIĆ, Mirko: Turski ratovi i velike seobe Hrvata u XV. i XVI. stoljeću, u: Gradišćanski Hrvati 1533-1983, Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama; Centar za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb, 1984, str. 5-15.

VIDMAROVIĆ, Đuro: Gradišćanskohrvatske teme II, Libellus, Crikvenica, 1998.

WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der Verstehenden Soziologie*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1976.

WILLAIME, Jean-Paul: *Sociologie des religions*, Presses Universitaires de France, Paris, 1995.

ZVONARICH, Stefan: Franjevci kao utemeljitelji nabožne literature u gradišćanskim Hrvatima, *Kačić 13*, Split, 1981, str. 89-120.

RELIGION AND ETHNICITY AMONG THE CROATS IN HUNGARY: A SOCIO-HISTORICAL ASPECT

Summary

The paper raises several issues from a socio-historical aspect: do religious and cultural conditions influence the shaping of the ethnic identity of the Croats in Hungary, in which way and how much are those factors intertwined in different socio-historical circumstances and what is the impact of global social conditions on religious situation and ethnic identity. In this study of socio-historical context the results of historiographic studies are used selectively and illustratively in order to delineate the dimensions of past social occurrences that are significant for the research of connections between religious-ecclesiastic circumstances and the ethnic identity of the Croats in Hungary: religious (confessional) relationships, ethnic relationships, religious-ecclesiastic movements together with conflicts on religious basis, migrations and some economic, political and cultural factors.

The study shows that people belonging to the Croatian national minority in Hungary were mostly Catholics. Moreover, they maintained the same religious structure notwithstanding historical religious and social turbulence in the area. The author concludes that the Croatian national feeling was preserved better where some particular forms of "ethnic" religious-ecclesiastic life had been well-formed (Croatian masses, Croatian sermons, keeping and spreading of the Croatian religious customs and songs, pilgrimages etc.). The ethnic identity of the Croats in Hungary is expressed by various symbolic manifestations of culture, as well as by religion and specific religious culture and tradition. The study reveals that different courses of economic and political powers influenced the Croatian identity of the Croats in Hungary, but also that the ethnicity stands as a permanent initiator of resistance to the surrounding global power precisely because of the complex and dynamic features of the ethnicity.

Finally, this study points that some correlation between religion (the Church and specific religious culture and tradition) and ethnicity may be examined on the example of Croatian national minority in Hungary, bearing in mind that religious (confessional) identity can not be equated with ethnic identity despite their mutual contacts and intertwining, and therefore, in an analysis of their connections they have to be treated separately.

Translated by Valentina Gulin-Zrnić